

Вадим Чепіженко,

викладач кафедри всесвітньої історії,
науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
vadim.chepizhenko@gmail.com

**ЯК ЖИЛОСЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ МІСТІ
ДО ТА ПІСЛЯ ЧУМИ?**

Kissane, A. (2017). *Civic Community in Late Medieval Lincoln. Urban Society and Economy in the Age of the Black Death, 1289–1409*. Woodbridge: The Boydell Press

XIII століття зазвичай у науковій літературі характеризують як пік розвитку західноєвропейської середньовічної цивілізації. І саме на XIII ст. припадає найбільш потужний розвиток середньовічних міст з їх самоуправлінням, ринками, цехами, університетами тощо. Видатний французький дослідник Жак Ле Гофф розкрив сутність тих змін, що відбулися упродовж XIII ст., у своїй публікації «З небес на землю. (Зміни в системі ціннісних орієнтацій на християнському Заході XII–XIII ст.)»¹.

На противагу цьому, XIV століття виступає як «кризова епоха» з чумою, голодом, Столітньою війною, схизмою в Церкві, селянськими повстаннями... У середині XX ст. за цією епохою закріплюється термін «криза XIV ст.», або «криза феодалізму». Проте ще в 1973 р. радянський історик М. А. Барг аргументовано довів ідею про те, що на XIV ст. припадає криза старої сеньйорії, але аж ніяк не системна криза феодальних відносин, більш того, XIV–XV ст. дослідник вважав вершиною

¹ Ле Гофф, Ж. (1991). С небес на землю. (Перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII–XIII вв.). В *Одиссей. Человек в истории*. Москва.

² Барг, М. А. (1973). О так называемом «кризисе феодализма» в XIV–XV вв. В *Проблемы социальной истории в освещении современной западной медиевистики* (с. 175–216). Москва: Наука.

³ Kissane, A. (2017). *Civic Community in Late Medieval Lincoln. Urban Society and Economy in the Age of the Black Death, 1289–1409*. Woodbridge: The Boydell Press.

⁴ Див.: <https://nottingham.academia.edu/AlanKissane>.

⁵ Kissane, A. Civic Community, 15.

розвитку цих відносин². Політичні, економічні, демографічні негаразди XIV ст., хоч і були, безсумнівно, болючими, проте не свідчили про загальну кризу та занепад середньовічної цивілізації.

Доказом цієї ідеї може слугувати і новітнє дослідження британського історика Алана Кіссена «Громада пізньосередньовічного Лінкольна. Міська спільнота та економіка в епоху Чорної смерті, 1289–1409»³.

Алан Кіссен у 2013 р. у Ноттінгемському університеті захистив дисертацію на тему «Становлення міської ідентичності в пізньосередньовічному Лінкольні, 1288–1400 рр.». Нині він працює у Голвордській бібліотеці цього навчального закладу. Дослідницькі інтереси вченого, як він сам зазначає на своїй сторінці на Academia⁴, загалом зорієнтовані на пізньосередньовічне місто. Певний акцент історик робить на вивченні благочестя, а також аналізі відносин міста та корони. Особливу цікавість Алан Кіссен виявляє до «Чорної смерті» та її впливу на міську громаду пізнього Середньовіччя. Саме ці інтереси науковця дістали відображення у його першій монографії, науковий огляд якої і буде подано нижче.

Праця А. Кіссена, як випливає із назви, присвячена дослідженню міської громади Лінкольна в період між 1289 і 1409 рр. Розглянуто, як саме жителі міста адаптувалися до викликів XIV ст.: чуми, голоду, війни; як саме економічні та соціальні зміни впливали на міський стиль життя, місцеві звичаї та соціальні відносини.

Автор прагне помістити Лінкольн у ширший контекст пізньосередньовічної міської історії. Монографію поділено на дві частини⁵. Перший–третій розділи присвячено передусім економічним питанням. Дослідник зосереджує свою увагу на унікальних особливостях професійних структур Лінкольна, його промисловості, торговельних моделях, багатстві та фінансах. У четвертому–шостому розділах розглянуто різноманітні соціально-релігійні, культурні, політичні події, особливу увагу приділено зростанню міського самоуправління, появі гільдій і каплиць, зв'язку двох останніх із поширенням нових практик та переконань.

Джерелами для дослідження слугують записи центральних органів влади, церковні й цивільні акти, зокрема, єпископські реєстри, устави, документи, заповіти, звіти декана тощо.

Важливо від початку зазначити, що А. Кіссен зосереджується на житті тієї частини населення Лінкольна, яка перебувала під юрисдикцією мера та міського правління. Саме визначення *civic community*, винесене в назву роботи, є доволі дискусійним. Ми передаємо його українським аналогом «міська громада» та вважаємо саме цей термін найбільш доцільним. При цьому, під громадою розуміємо жителів так званого сіті та приміських територій. Саме вони – громада – мали певне самоуправління, яке в Англії, щоправда, ніколи не досягало рівня континентальних комун. Громада обирала мера, раду при ньому та мала інші привілеї. Не всі жителі міста були членами громади. По-перше, з неї випадають ті, хто не здатен сплачувати податки, – міська біднота, по-друге, у Се-

редньовіччі крім майнового важливе місце відігравало і статево-вікове розшарування, і, нарешті, по-третє, в Лінкольні (і не лише в ньому), крім «сіті» та приміських територій існували такі райони, як «Vail» і «Close». Перший – це територія довкола замку, яку контролював констебль, що був підзвітним графам Лінкольна, а потім короні. Другий – територія довкола собору, що потрапляла під юрисдикцію декана. Жителі обох районів не входили до громади міста й мали інші права або привілеї, або, навпаки, обмеження.

Перший розділ «Міські установи: професійна структура» є своєрідним оглядом професійної структури Лінкольна протягом 120 років: від 1289 до 1409 р. Доволі цікавим є професійний профіль міста, складений автором у цьому розділі⁶. На основі проведеного аналізу, А. Кіссен робить висновок, що виникнення неспеціалізованої міської економіки привело до зростання сильної локалізованої адміністративної та сервісної індустрії, здатної задовольнити потреби міста та регіону, що дало змогу Лінкольну зберегти свій статус одного з провідних королівських міст у період зростання економічної нестабільності. При цьому Лінкольн багато в чому був типовим англійським пізньосередньовічним містом. У ньому домінували виробництво одягу, продаж продуктових товарів та будівельні майстерні. Місто було провідним центром із виробництва зброї та пергаменту в країні (що робило його, безсумнівно, важливим у системі взаємовідносин з короною), однак спеціалізоване виробництво у Лінкольні XIV ст. так і не склалося. Чверть робочої сили було задіяно в адміністративних роботах та наданні «сервісних послуг».

У другому розділі, що має назву «Лінкольн як перевалочний пункт: рахунки, обіг, кредит», розглянуто торговельну та кредитну діяльність міста. Історик робить спробу відповісти на такі запитання: наскільки Лінкольн був центральним для регіональної та міжнародної моделі торгівлі? Наскільки широкими були кредитні мережі в місті та графстві? Як законодавство щодо змін у продажу та розподілу вовни вплинуло на економіку міста і ділові рішення торговців у роки зростання та спаду? Якою мірою чума та голод вплинули на ці моделі? Проте, на жаль, чітких висновків автор не формує, лишаючи частину цих запитань відкритими.

Цікавим у контексті подолання уявлень про «кризовість» XIV ст. є розділ третій – «Корона та феодална фірма». Період 1420–1560 рр. в Англії прийнято вважати часом «занепаду міст». Ретроспективно цю концепцію поширюють і на XIV ст. «Риторика бідності» все частіше приймається міським управлінням і починає домінувати після 1397 р. Зосереджуючись на аналізі фірми (*англ.* *fee farm*, *лат.* *firma burgi*)⁷, дослідник прагне встановити, наскільки правдивими були твердження про бідність Лінкольна в XIV–XV ст.

Фірма насправді лишається корисним індикатором комерційної та економічної життєдіяльності середньовічних англійських міст. Вона була складною і доволі символічною виплатою, що добре відображала загальне економічне благополуччя міста і його статус. Лінкольн, що сплачував коро-

⁶ Ibid., 21–22.

⁷ Фірма – фіксована щорічна виплата короні міськими громадами як заміна різноманітних зборів та мит в обмін на самоуправління. Фірму виплачували за рахунок орендної плати та зборів за проїзд, а також мит на товари, що ввозили в місто та продавали на його ринках.

⁸ Kissane, A. Civic Community, 101.

ні 100 фунтів стерлінгів фіксованих субсидій і 180 фунтів стерлінгів фірми, за цими показниками посідав третє місце в країні, після Йорка та Брістоля. У таблиці 13⁸ продемонстровано, що у Лінкольні не було боргу за виплатами фірми упродовж усього XIV ст. Лише після 1438 р. міський уряд почав регулярно потрапляти в борги, що відповідно свідчить про ширше коло економічних проблем.

Прийняту після 1397 р. «риторику бідності» А. Кіссен пояснює не драматичним економічним спадом, а необґрунтованістю вимог корони. Як дослідник Англії останньої третини XIV ст., можу погодитися з висновками А. Кіссена, адже в цей час справді посилюється фінансовий тиск корони на платників податків (зокрема, можна згадати славетні *albae cartae* – «пусті листи», що їх розсилав король, зокрема містами, без зазначення суми, яку адресат мав сплатити до королівської скарбниці).

⁹ Ibid., 139, 141, 144–146.

У четвертому розділі монографії, «Зростання міського управління», історик зупиняється на запитанні «Хто займав міські офіси?». Розглядаючи цю проблему в контексті майнового (таблиця 15) та професійного (таблиця 16) зрізів на фоні «міського ландшафту» (таблиця 17, мапа 5)⁹, автор констатує, що в XIV–XV ст. адміністративні посади стають відкритими для ширшого кола «громадян», а в Лінкольні, загалом, формується більш однорідна міська ідентичність. Досвід Лінкольна, при цьому, показує, як прямий вплив корони на місцеві політичні справи прокладає шлях для появи у місті спільної економічної та політичної культури, яка з часом почала відповідати релігійним і культурним очікуванням.

¹⁰ Ibid., 7.

Найбільш дискусійним, на нашу думку, є п'ятий розділ праці – «Корпорації, релігійні та міські спільноти». Вже у вступі автор висуває провокаційну тезу, що «це дослідження ставить під сумнів ступінь впливу Чорної смерті на звичаї та особливості міського життя, оскаржуючи загальноприйняте уявлення про те, що чума була центральним поворотним моментом в історії англійських міст»¹⁰. У цьому розділі він її доволі успішно розвиває, послуговуючись аналізом формування та діяльності пізньосередньовічних англійських гільдій. В історіографії висловлюють три основні думки щодо зазначеного процесу: 1) гільдії (що ефективно виконували роль поховальних спільнот) відображали індивідуальні страхи міщан, які сформувалися, поряд із вірою у Чистилище, наприкінці XIII ст.; 2) демографічний переворот, спричинений Чорною смертю, спонукав гільдії зайняти місце дислокованих родинних структур; 3) зміна потреб громад призвела до формування добровільних об'єднань – гільдій, що замінили собою часто фіксовані та непроникні структури парафії.

А. Кіссен зауважує багатий ландшафт «братських організацій» у Лінкольні (в місті існувало щонайменше 16 гільдій) до 1349-го – року, коли до міста прийшла чума. Найбільший приріст гільдій датовано 1330-ми рр. Колективні уявлення про благочестя і зростання участі мирян у добровільних об'єднаннях були більш важливими, ніж необхідність відновлення порушених чумою родинних мереж. Можливо, процес формування гільдій був зумовлений «знерухомленістю» релігійного простору, що мало місце після будівничого злету постійних і тимчасових каплиць у 1310–1320-х рр.

Цікаво, що автор не виявив жодних відмінностей між гільдіями, створеними до та після 1349 р. Фактично, дослідник доходить висновку, що чума не мала важливого значення для розвитку благочестя, поминальних практик та формування відповідних релігійних об'єднань, що інколи набирали квазіполітичної форми, пов'язаної з парафіяльною чи громадівською ідентичністю, за допомогою якої могли виражатися особисті чи колективні відносини. Проте автор погоджується з тим, що результатом Чорної смерті стали суворіші вимоги щодо участі членів гільдії в офіційних заходах, зокрема в релігійній ході, та нижчі затрати, пов'язані зі вступом до гільдії.

Намічені у розділі п'ятому тези знаходять своє логічне продовження в розділі шостому «Засновники каплиць, комеморація та ринок оренди». Зростання і поширення богослужінь у Лінкольні, їхнє місце та функціонування у міському середовищі, збільшення кількості тимчасових каплиць у 1350–1360-х рр. – ці та інші проблеми стають предметом розгляду у цьому розділі. А. Кіссен фіксує, що каплиці були найпоширенішим інституційним виразом особистісних релігійних прагнень (спрямувань) пізньосередньовічного суспільства. Історик зауважує прямий зв'язок між багатством, міськими службами та інституціолізованим благочестям.

Два найважливіші висновки, які робить автор наприкінці свого дослідження, пов'язані з відносинами міста та корони і значенням чуми для змін у траєкторії розвитку міських корпорацій:

1. Взаємовідносини міста та корони були головною рушійною силою економічного благоустрою міста в пізньому Середньовіччі. Саме вплив корони призвів до становлення більш сильної міської адміністрації, появи «нових людей», формування «торговельної ідентичності». В інтересах корони було досягти успіху Лінкольна, як стабільного та економічно-динамічного міста, що дає користь королю різноманітними шляхами.

2. Чорна смерть не була головним поворотним моментом в історії всіх пізньосередньовічних англійських міст. Попри велику смертність, видається, що вона не спричинила серйозних змін у місцевому благочесті, міських релігійних практиках, а також економічних відносинах.

Ми б додали до цього ще третій висновок: аналіз благоустрою та розвитку Лінкольна упродовж XIV ст. свідчить про те, що в місті не було системної кризи – «кризи XIV ст.». А ідея «міського занепаду» XV ст. сумісна з життєздатністю муніципальної адміністрації та навіть з особистим достатком окремих жителів міста. Визнання цих фактів, якого доходить і автор аналізованої праці, виводить дискусію за межі безплідної поляризованої опозиції.

Отже, робота Алана Кіссена є своєчасною, актуальною та цікавою віхою у розвитку історичної урбаністики загалом і дослідження англійського середньовічного міста зокрема.